

УДК 343.375

К.Г. БИКОВ,

Харківський національний університет
внутрішніх справ

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ КОРУПЦІЙНОГО ЗЛОЧИНУ

Ключові слова: корупційний злочин, зловживання
службовим становищем, предмет злочину, неправомірна вигода, майно, право на майно

Не зважаючи на зміну політичної еліти в Україні та прихід до влади нових людей, корупція в нашій державі не зменшилася. Крім того, неефективність чинного механізму кримінально-правової протидії корупції в Україні на сьогодні підтверджується незмінністю показників реального стану правоохоронної активності держави, за якими питома вага злочинів у цій сфері, що відображена у офіційній статистиці, не залежить від численних змін до Кримінального кодексу України [1] (далі – КК України), які проходять у рамках реформи антикорупційного законодавства, супроводжуються гучною інформаційною помпою, інформуванням всієї міжнародної спільноти про успіхи держави в питання запобігання корупції, але щороку традиційно становить приблизно 3 % від рівня злочинності в Україні.

Так, за 2015 року в Україні всього обліковано 565182 злочинів, з яких за статтями розділу XVII Особливої частини КК України (що включає більшість складів корупційних злочинів) лише 14997 (питома вага 2,7 %); у 2014 році ці цифри були відповідно 529139 і 15560 (2,9 %); у 2013 році – 563560 і 16586 (2,9 %); у 2012 році – 483998 і 15124 (3,1 %); у 2011 – 515833 і 15969 (3,1 %); у 2010 – 500902 і 17980 (3,6 %); у 2009 році 434678 і 17648 (4,1 %); у 2008 році – 384424 і 15495 (4 %); у 2007 – 401293 і 15555 (3,9 %); у 2006 – 420900 і 16396 (3,9 %); у 2005 – 485725 і 17922 (3,7 %) тощо. У зв'язку з цим, необхідно повністю погодитися з думкою Д. Михайленка, що сучасна реформа антикорупційного зако-

нодавства, яка проводиться в Україні з 2009 року, не обмежує реальні корупційні практики [2, с.209].

Крім того, окремі дослідження рівня корупції в нашій державі засвідчують, що в деяких сферах показники такої протиправної поведінки навіть зросли. Про це свідчить як оцінка рівня протидії корупції в нашій державі з боку світової спільноти та міжнародних фінансових організацій, так і ставлення до цього питання пересічних громадян. За оцінкою компаній Transparency International, Gallup International та Центра Разумкова, які проводили дослідження рівнів корупції в Україні, практично кожен українець стикався з корупцією на побутовому рівні – в поліклініці, школі, вищому навчальному закладі. Також експерти підкреслюють, що корупційність українського суспільства просто величезна і для попередження необоротних процесів в економіці, держава повинна зробити боротьбу з корупцією своїм пріоритетним завданням [3].

Як вже зазначалося, Верховна Рада України упродовж останніх трьох років прийняла велику кількість нових нормативно-правових актів, спрямованих на протидію корупції, та внесла численні зміни до системи діючих законів нашої держави з тією самою метою. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12.02.2015 року № 198–VIII [4] до групи корупційних злочинів були віднесені суспільно небезпечні діяння, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем.

При визначенні предмету наведених злочинів, необхідно констатувати, що ними можуть бути чуже майно (ч.2 ст.191 КК України); вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської), бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої чи радіоактивні матеріали (ч.2 ст.262); наркотичні засоби, пси-

хотропні речовини або їх аналоги (ч.2 ст.308 КК України); прекурсори (ч.2 ст.312 КК України); обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч.2 ст.313 КК України); наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсори, призначені для виробництва чи виготовлення цих засобів чи речовин (ст.320 КК України); офіційні документи, штампи чи печатки, а також приватні документи, що знаходяться на підприємствах, в установах чи організаціях (ст.357 КК України); зброя, бойові припаси, вибухові або інші бойові речовини, засоби пересування, військова та спеціальна техніка чи інше військове майно (ч.2 ст.410 КК України).

Не зважаючи на різноманітність як сутності наведених вище предметів, так і їх правового режиму (предмети, що знаходяться у цивільному обігу чи обмежені або вилучені з цивільного обігу), на нашу думку, їх системно утворюючою ознакою як предметів саме корупційних злочинів (як і групи злочинів, передбачених статтями 364, 364-1, 365-2, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2 та 370 КК України) є те, що такі предмети одержуються службовою особою без законних на те підстав. Не зважаючи, що момент закінчення корупційних злочинів першої із наведених груп в законі про кримінальну відповідальність пов'язується не з одержанням відповідних предметів, а із заволодінням ними, в науці кримінального права України заволодіння майном або іншими предметами завжди пов'язується з наявністю у винної особи реальної, хоча б початкової можливості розпорядитися предметами як своїми власними (винести, сховати, подарувати, передати, використати на свої потреби, викинути тощо) [5, с.204, 207] або вчинене умисно, з будь-якою метою протиправне їх вилучення будь-яким способом у власника чи користувача всупереч їх волі (п.1 примітки до ст.289 КК України), тобто встановити контроль над відповідним предметом [5, с.568].

На синонізм, тобто дуже близьке або навіть тотожне лексичне значення термінів «одержу-

вати» та «заволодівати» вказує визначення їх сутності у тлумачних словниках української мови. Одержувати (одержати) – це брати, приймати те, що надсилається, надається, вручається і т. ін.; отримувати; діставати дозвіл на користування чим-небудь; здобувати, діставати що-небудь певними зусиллями, якимись діями і т. ін. [6, с.625]. Заволодівати (заволодіти) передбачає брати у своє володіння, привласнювати [7, с.59].

На відміну від більшості корупційних злочинів, передбачених статтями 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України, способом вчинення яких є зловживання службовим становищем, ч.2 ст.191 КК України передбачає ще два альтернативні способи вилучення чужого майна – привласнення або розтрата. На наше переконання, єдина відмінність зазначених способів від заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем полягає у правовому режимі такого майна. При привласненні або розтраті чуже майно є таким, що ввірено службовій особі або перебуває у його віданні, а при заволодінні чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем предметом злочину може бути виключно майно, що не ввірено винному та не перебуває у його віданні.

Разом із тим, навіть поверхневий аналіз інших корупційних злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням службовою особою відповідними предметами (статті 262, 308, 312, 313, 357, 410 КК України), засвідчує, що такі предмети можуть бути як ввірені службовій особі чи перебувати у її віданні, так і не бути такими щодо яких службова особа здійснює повноваження на законній підставі. У такому випадку їх незаконне обертання здійснюється службовою особою шляхом зловживання своїм службовим становищем. Отже, поширений у наведених складах злочинів спосіб викрадення відповідних предметів – «шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем» – охоплює і випадки їх незаконного обертання службовою особою шляхом привласнення або розтрата.

Певне виключення з цього правила становить склад злочину, передбаченого ст.320 КК України, адже підстави кримінальної відповідальності за таку протиправну поведінку пов'язані з порушення службовою особою встановлених правил посіву, вирощування, виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання відповідних предметів, що обумовлює здійснення такою службовою особою певних повноважень щодо снотворного маку, конопель, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, призначених для виробництва чи виготовлення цих засобів чи речовин. Отже цей злочин за визначенням може бути вчинений службовою особою виключно щодо ввірених такій особі предметів або щодо снотворного маку, конопель, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, які перебувають у його віданні.

Таким чином, визначення як кола предметів злочинів, передбачених приміткою до ст.45 КК України, так і правових повноважень службової особи щодо цих предметів, а також законності таких повноважень, є обов'язковою умовою встановлення підстав кримінальної відповідальності за корупційні злочини, пов'язані з незаконним заволодінням чужим майном або іншими предметами службовою особою. Водночас, вважаємо за необхідне приділити особливу увагу характеристиці предмету злочину, що полягає у привласненні, розтраті або заволодінні чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

При характеристиці предмету злочину, передбаченого ч.2 ст.191 КК України, як і більшості корисливих та некорисливих злочинів проти власності, стверджується, що ним є приватне, державне та комунальне майно, яке має певні обов'язкові ознаки. Такими ознаками, на думку науковців, є: 1) юридична ознака (предмет злочину належить на праві власності іншій особі); 2) економічна ознака (предмет злочину має відповідну вартість [ціну], яка й обумовлює розмір збитків, що

спричиняються власникові); 3) фізична ознака (зазначені предмети можна вилучити, привласнити, спожити, пошкодити, знищити) [8, с.162]. Окремі науковці як самостійну ознаку предмету злочинів проти власності виокремлюють соціальну ознаку. Так, О.О. Дудоров та Є.О. Письменський, характеризуючи соціальну ознаку предмету злочинів проти власності, наголошують на тому, що за допомогою праці така річ має бути створена або відокремлена від природного середовища [9, с.352].

Крім цього в юридичній літературі наголошується, що крім майна у деяких злочинах проти власності предметом можуть бути право на майно (ст.190 КК «Шахрайство»), а також дії майнового характеру (ст.189 КК «Вимагання»). Визначаючи зміст предмету злочину проти власності, П. В. Олійник робить висновок, що ними виступають: 1) чуже майно (до якого відносяться речі, гроші, цінні папери, що є еквівалентом вартості); 2) об'єкти (явища), прирівняні до майна (такі як земельні ділянки, електрична та теплова енергія, природний газ); 3) право на майно; 4) дії майнового характеру [10, с.81].

Інші науковці приходять до висновку, що термін «майно», яким позначений предмет злочинів проти власності в законі України про кримінальну відповідальність, використовується виключно у розумінні «річ». На підставі аналізу положень статей 179–189 Цивільного кодексу України [11] (далі – ЦК України) вони доходять висновку, що таким явищем є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки [9, с.350]. Виходячи з таких підходів, предметами злочинів проти власності є: тварини (ст.180 ЦК України); нерухомі та рухомі речі (ст.181 ЦК України); речі подільні та неподільні (ст.183 ЦК України); речі, визначені індивідуальними або родовими ознаками (ст.184 ЦК України); речі споживні та неспоживні (ст.185 ЦК України); головна річ і приналежність (ст.186 ЦК України); складові частини речі (ст.187 ЦК України); складні речі (ст.188 ЦК України); продукція, плоди та доходи (ст.189 ЦК України).

На підтвердження своєї позиції, зазначені автори наводять як аналіз змісту кримінально-правових заборон, описаних у статтях 185–198 КК України, так і техніку конструювання статей 189 і 190 КК України, в диспозиціях яких зазначено: «Вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру...» (ст.189 КК) або «Заволодіння чужим майном або придбання права на майно...» (ст.190 КК України) [9, с.350]. Таку саму позицію займають й інші вчені-криміналісти. Так, М. І. Панов, наголошуючи, що у деяких злочинах проти власності як предмет поруч з майном виступають право на майно, а також дії майнового характеру [5, с.202].

Але необхідно мати на увазі, що основним завданням КК України є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам (ч.1 ст.1 КК України), тобто забезпечення охорони правовідносин, врегульованих іншими галузями права, від злочинних посягань. Стосовно ж регулювання майнових відносин, як різновиду цивільних відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, якими і є відносини права власності особи на річ (майно), така функція покладена на ЦК України і саме ним визначається зміст правовідносин власності та інших речових прав. Зазначене необхідно враховувати як при визначенні сутності родового об'єкта злочинів, передбачених Розділом VI Особливої частини КК України, та змісту майна (речі) як предмету відповідних суспільно небезпечних посягань. При цьому, базисом встановлення підстав кримінальної відповідальності за злочини проти власності є положення ст.41 Конституції України та ст.321 ЦК України щодо непорушності права власності.

Наведене у повному обсязі знайшло своє відображення в теорії кримінального права

України, адже будь-які правовідносини можливі лише з приводу спільного, єдиного для них предмета, який завжди входить до кола людських потреб, а ця обставина саме і зумовлює виникнення і функціонування самих відносин (природні об'єкти, різні товари чи предмети, що мають ознаки товару) [12, с.83]. У злочинах проти власності (Розділ VI Особливої частини КК України) родовим об'єктом виступають правовідносини власності, а майно (речі) одночасно є як предметом цих правовідносин, так і предметом більшості складів злочинів цієї групи. Майно виступає як необхідна (обов'язкова) ознака складу злочину, передбаченого ч.2 ст.191 КК України, адже саме вона безпосередньо зазначена у кримінальному законі: «Привласнення, розтрата або заволодіння чужим *майном* шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем» (виділення автора. – К.Б.).

Водночас, на нашу думку, визначення такого предмету злочину в диспозиції ч.2 ст.191 КК України за будь-яких умов характеризує наведене посягання лише у разі його вчинення шляхом привласнення або розтрата, адже саме майно (у речовому його розумінні), яке було ввірено службовій особі чи перебувало у її віданні, можна протиправно обернути на свою користь або користь інших осіб у такий спосіб (шляхом привласнення або розтрата). Можливість вчинення такої протиправної поведінки саме щодо чужого майна безпосередньо обумовлена сутністю наведених способів скоєння злочину, що розглядається, та змістом фізичної ознаки предмета цього злочину. Щодо вчинення злочину, передбаченого ч.2 ст.191 КК України шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (коли відповідний предмет злочину не є ані ввіреним такій службовій особі, ані таким, що перебуває у її віданні), то таке викрадення, на нашу думку, можливо як щодо чужого майна, так і щодо чужого права на майно.

Разом з тим, як зазначалося вище, право на майно (на відміну від складів злочинів, передбачених статтями 189 та 190 КК України) не передбачене у законі про кримінальну від-

повідальність як предмет злочину, що аналізується, і не розглядається як явище матеріального світу, з певними властивостями якого пов'язують наявність або відсутність відповідного складу злочину у науці кримінального права України. Виходячи із наведеного, у випадку протиправного придбання службовою особою шляхом зловживання нею своїм службовим становищем права на майно, якщо це завдало матеріальної шкоди власнику майна або володільцеві такого права на майно (що у разі протиправного придбання права на майно, на нашу думку, є очевидним), дії такої службової особи утворюють не склад злочину, передбачений ч.2 ст.191 КК України, а зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересів служби (ст.364 КК України). Спеціальна мета, що передбачена як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони цього складу злочину (одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої особи), у наведеному випадку апіорі має місце, адже, згідно з приміткою до ст.364-1 КК України, у ст.364 КК України під неправомірною вигодою слід розуміти грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи не грошового характеру, які (службові особи – *за текстом*) одержують без законних на те підстав.

Водночас, наведений склад злочину має місце лише у випадку, якщо таке зловживання владою або службовим становищем завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, тобто завдало майнової шкоди, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (п.3 примітки до ст.364 КК України). Наразі очевидною є невідповідність співвідношення кількісних показників розміру матеріальної шкоди (збитків) як суспільно небезпечних наслідків вчинення злочинів, передбачених ч.1 ст.364 КК України та ч.2

ст.191 КК України, яка не завбачає будь-якої мінімальної межі розміру спричиненої майнової (матеріальної) шкоди власникові такого майна у разі заволодіння ним шляхом зловживання службовою особою таким самим службовим становищем як і у випадку вчинення злочину у сфері службової діяльності.

Враховуючи наведене, на нашу думку, є необхідним та доцільним доповнити диспозицію ч.2 ст.191 КК України вказівкою на такий альтернативний предмет вчинення цього злочину шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем як право на майно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 25.03.2017).
2. Михайленко Д. Проблеми формування та реалізації політичної волі протидіяти корупції в Україні // Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. 768 с.
3. За останні 2 роки рівень корупції в Україні зріс на 18 %, – дослідження. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/poslednie-goda-uroven-korrupsii-ukraine-1428572826.html> (дата звернення: 09.04.2017).
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон від 12.02.2015 № 198-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/198-19> (дата звернення: 25.03.2017).
5. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. 1040 с.

6. Словник української мови / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін. К.: Наукова думка. Т. 5: Н–О / ред. В. О. Винник, Л. А. Юрчук. К.: Наук. думка, 1974. 840 с.

7. Словник української мови / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін. К.: Наукова думка. Т. 5: З / ред. Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. К.: Наук. думка, 1972. – 744 с.

8. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2015. 680 с.

9. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 1. Луганськ: «Елтон-2», 2012. 780 с.

10. Олійник П. В. Предмет злочинів проти власності: поняття, види, кримінально-правове значення: монографія. Х.: Право, 2011. 208 с.

11. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435–IV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 25.03.2017).

12. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Х.: Право, 2016. 256 с.

Биков К. Г. До визначення предмету корупційного злочину // Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 2. С. 10–15. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_2_4.pdf

Досліджуються ознаки корупційних злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням шляхом зловживанням службовим становищем чужим майном та іншими предметами. Аргументовано, що такі предмети або є такими, що ввірені службовій особі чи перебувають у її віданні, або щодо них у службової особи відсутні будь-які правові повноваження. Доведено, що вчиняючи злочин, передбачений ч.2 ст.191 КК України, службова особа здатна не тільки заволодіти чужим майном, а й незаконно придбати права на таке майно.

Быков К.Г. К определению предмета коррупционного преступления

Исследуются признаки коррупционных преступлений, связанных с незаконным завладением путем злоупотреблением служебным положением чужим имуществом и другими предметами. Аргументировано, что такие предметы или являются такими, которые вверены служебному лицу или находятся в его ведении, или относительно них у служебного лица отсутствуют какие-либо правовые полномочия. Доказано, что совершая преступление, предусмотренное ч.2 ст.191 УК Украины, служебное лицо способно не только завладеть чужим имуществом, но и незаконно приобрести права на такое имущество.

Bykov K.G. To Determination of the Article of Corruption Crime

The signs of corruption crimes, related to the illegal laying hands on a way cumshawing by stranger property and other objects are probed. Argued that such objects or are such, which are entrusted an official person or are in his conduct or relative them some legal plenary powers absent at an official person. It is well-proven that committing a crime, ponder able part 2 articles of the 191 Criminal code of Ukraine, an official person is able not only to lay hands on stranger property but also illegally to purchase rights on such property.